

kötetével szinte egy időben jelent meg a kitűnő szlovák költőnek, Milan Rúfusnak *A költő hangja* című esszéköteje. Rúfus költészetét ismerheti a magyarországi olvasó is, sőt eligazító, figyelemfelhívó tanulmányok is segítik bensőségebb megismerését. Ezeknek a tanulmányoknak már a címük is Rúfus költészetének korszerűségére utal: *A törvénykereső Rúfus* (Koncsol László), *A teremtő költő* (Tózsér Árpád), *Szülföldtől a világig* (Zalabai Zsigmond). A lényegbevágó megállapítások közül hadd idézzem most a Koncsol Lászlót: „Rúfus az elsüllyedt szlovák paraszti múlt művészi megidézése által modellt állít egy belső értékeit sorra elhullajtó világ elé, s ez a modell ma a koncentrált, tragikus belső nagyság példájával hat.” Ennek a törvénykereső költőnek az esszéiből válogatott és fordított most egy kötetnyit Koncsol László. Az esszékből a nemzetét, hazáját aggóva szerető, nagy műveltségű és fényes logikájú, a sablonokat, divatokat bátran megítélő bölcs személyiség bontakozik elénk, aki végtelenül szerényen, de az aforizmatikus kifejezőmódig átgondolt eltökéltséggel beszél költészetéről, elkötelezettségéről, nemzeti sajátosságokról, irodalom és nemzet kapcsolatáról, vagy a gyermekek és felnőttek közötti különbségről... Írásainak a bölcsesség kesernyés derűje ad különleges színt. Az öregedésről írja: „Valami hatalmas centripetális erő nyomja az embert, mindenkit külön-külön, vissza önmagába. A dolgokról mind többet és többet tudunk, s ez mégsem szabadít föl bennünket. Egyre többet tudunk a komponálásról, s egyre kevésbé tudunk énekelni.” Rúfus őrzi magában a csodákat is ismerő gyermeki nyitottságot, de ennek a tudás és kultúra hatalmas birodalmában, egyéniségének „felnőtt” övezetében teremt otthont. Milan Rúfus és Koncsol László közös vonása ez. Talán ezért oly tökéletes a művészi hatása is Rúfus könyvének Koncsol László fordításában. (*Madách.*)

GÖRÖMBEI ANDRÁS

A hídszerep tudatos vállalása

KOVÁCS ENDRE: KORSZAKVÁLTÁS

A memoárok — a régi dolgok történései — iránt az utóbbi évtizedekben a világ szinte minden országában megnőtt az érdeklődés. Politikusok, katonák, közéleti emberek, tudósok (olykor polgárok, mesteremberek) írták meg élettörténetüket. Voltak, akik kifejezetten önéletrajzot írtak. Mások életük alakulása mellett a korhangulat, a korszak, a „*mögöttes történelem*” bemutatására is vállalkoztak. A szlovákiai magyar íróként indult, irodalomtörténészként is sokat tevő Kossuth-díjas történész, *Kovács Endre* kötetével is gyarapodott memoáriródmunk. Nevek, események, tervek, szándékok elevenednek meg a kötet lapjain. Sokszor másképpen, más módon színben, mint ahogy az átment a köztudatba. A két világháború közötti csehszlovákiai viszonyokba bepillantást engedő könyv szókimondó s olykor bíráló — kód- és legendaoszlató — hangneme némelyekben ellenkezést, tiltakozást váltott ki. Szemére vetették, hogy memoárjának egyes részleteiben személyeket, kollektív tevékenységet az eddigiektől eltérő módon ábrázolt. Pedig Kovács Endre „anyagkezelése” több mint rokonszenves. Elsősorban önmagáról szólt kritikus hangnemben. Egyéni élete, pályája úgy alakult, hogy nem volt oka megszípíteni, érdekeinek megfelelően utólagosan „átalakítani”, értelmezni az eseményeket, a Csehszlovák Köztársaságban eltöltött évtizedeket.

Kovács Endre *Korszakváltás* címmel megjelent memoárjában nagy teret szentelt a „gyökerek”, a család, az első világháború utáni évek, a megélhetési nehézségek, a kisebbségi sors mindennapjainak „alulnézeti” ábrázolására. „Apám faluról

jött fel Pozsonyba, 1914-ben hadiüzembe került... patrongyárban dolgozott... hordta a téglát és maltart az építkezéseknél... egy időben a dunai kikötőben is megpróbálkozott, de a zsákolást három napnál tovább nem bírta. (...) Vegetáltunk tehát, mint a többi szegény ember. (...) Elégedetlenség, zúgolódás, lázadó ösztönök: ez volt a mi életünk. Köszönhattuk főképpen a szegénységnek, melyet bátran nyomornak is nevezhetnénk." A pozsonyi külvárosban tapasztalt élet, a proletársors viszontagságai, a nélkülözés, a jövőtől való félelem: ez volt az indulási alap, a bázis, melyből Kovács Endre írói, újságírói munkássága táplálkozott.

Pozsony külvárosában 1918, a Csehszlovák Köztársasághoz való csatolás nem hozott különösebb változást, az élet nem lett könnyebb. Kovács Endre anyja mégis vállalta fia iskoláztatását, szeretett volna „rendes embert” nevelni legfiatalabb gyermekéből. A proletárkörnyezetben eszmélő Kovács Endre hamar kapcsolatba került a politikával. Apjának Justh Gyula volt az eszményképe. Bátyja 1919-es vöröskatona, majd a spanyol polgárháború résztvevője. „Serdülőkoromban inasgyerekekkel barátkoztam (...) megmaradtam a külváros emberének, miközben a tanulás mind feljebb emelt egy láthatatlan létra fokain. Később, még mint egyetemista is hű akartam maradni a barátaimhoz, azokhoz, akik talán nem is keresték a politikai szervezkedést, megmaradtak individualista lázadónak. Idegenkedtem azoktól, akik felülről, racionális megfontolásokból »ereszkedtek le« a munkásokhoz.” (Ez utóbbi mondat sok mindent megmagyaráz Kovács Endre magatartásából.) A társadalommal való szembenállása nem a kispolgári ifjak „szezonális” lázadása volt. A „gyökök” szilárdan a valósághoz kötődtek. A kiemelkedéshez vívó lehetséges út — a mosonói édesanya vezette háztartásban — a tanuláson keresztül vezetett. „Végül is nem maradhattunk kívül a társadalmon, valahol helyet kellett foglalnunk, egy íróasztalnál, tanári katedrán, orvosi szobában. A lázadás nem lehet tartós állapot, az ember nem él meg lázadásból. Persze maradt közülünk néhány hivatásos forradalmár, a többi beilleszkedett a polgári társadalomba.” Vallomása szerint, erejéből nem futotta többre: megmaradt különcnek, ellenzékinek. Az „...ifjúkori Sturm und Drang meghosszabbodott, anyám lázadó szelleme tovább élt bennem — írta —, de valami méltóságtudattal egészült ki. (...) Énbennem együtt kavargott minden megrázó korábbi élmény: félelem, a szorongás, a zsúfolt proletárotthon... a védtelenség érzése, ...megoldatlan emberi sorsok kitarulkozása, örökös feszültség. Mennyi bánat és milyen öröm.”

Az iskolában is megmaradt lázadó gyerekek. „Gyanakvást láttam a tekintetekben: miféle diák ez, honnan jött, kik a szülei, mit keres ebben az iskolában? Miféle gimnazista az, akinek nincs télikabátja?” Szinte magától értetődő, hogy a fiatal Kovács Endre már a középiskolában felfedezte önmaga számára a szocializmust. „Kommunistának éreztem és vallottam magam. Élményszerű volt találkozásom Balogh Edgárral, az ő Duna utcai szerény kispolgári otthonukban, mélyen vésődtek belém első beszélgetéseink. Tőle kaptam, mint oly sokan az én nemzedékemből, az első, életre szóló inspirációt. Készültek már első »kollektív szabadverseim«, személyes kapcsolatba kerültem Kassákkal... elolvastam már Kautsky kiadásában Marx gazdasági tanait... megismerkedtem a szocialista irodalom sok jeles alkotásával.” A magyar írók közül hosszú ideig Mikszáth és Jókai, Gárdonyi, majd az Ady—Móricz—Szabó Dezső „triász”, József Attila, de különösképpen *Kassák* hatott rá közvetlenül.

Pályája elején a pozsonyi lapoknál dolgozott. A *Magyar Újság*, majd *A Nap*, a *Déli Hírlap*, egy ideig a pozsonyi rádió munkatársa volt. A (kassai) *Magyar Írás*, *A Reggel*, a *Híradó*, valamint a *Prágai Magyar Hírlap* hasábjain (és több magyarországi folyóiratban is) publikált. Irodalmi munkásságának kezdetén — Balogh Edgár ösztönzésére — verseskötettel jelentkezett (*Világének*, 1929). A pozsonyi egyetemen bölcsészeti és jogi tanulmányokat folytatott (cseh tanári oklevelet is szerzett). Hosszú évekig az irodalom bűvkörében élt. Novellákat adott közre (*Panoptikum*, 1934; *Felszabadultak*, 1939) és regényeket írt (*Az alázat évei*, 1940; *Prága—Pozsony—Budapest*, 1941). Az *Egy nemzedék sorsa. Vallomás és program* 1937-ben

Pozsonyban jelent meg, *Márai Sándorról* írt munkája a *Sorsunkban* látott napvilágot. Az új szlovák regényről Budapesten, 1943-ban jelentetett meg tanulmányt. Írói munkásságának legtermékenyebb szakasza a második világháború alatti évekre esett. Számos irodalomtörténeti tanulmányt, kritikát, esszét, népszerűsítő cikket tett közzé. Szoros kapcsolatok fűzték a népi írókhoz. Egyik legtöbbet foglalkoztatott munkatársa volt a pécsi *Sorsunknak*. Nemzedékével együtt Kovács Andre is kereste a kapcsolatot a határon túli magyarsággal, a magyar szellemi élettel. Nemzedékét „... őszinte vágy hevítette, hátsó gondolatok nélkül szolgálta a szellemi közlekedés ügyét a magyarság, a szlovákság és a cseh nemzet között.” *Hídszerepüket bátran, tudatosan vállalták.*

Könyvében a *Sarló* megszületéséről, tevékenységéről (bázisáról), *Balogh Edgár* személyes szerepéről, a szlovákiai magyar kulturális életben érvényesülő felfogásokról, a különböző ellentétekről, lapterjesztési nehézségekről is bőven olvashatunk. A szlovenszki magyar kisebbség kulturális életében szerepet játszó egyes tényezők bemutatásáról, a pozsonyi kávéházakban, szerkesztőségekben zajló színes életről, a két világháború közötti pozsonyi magyar nyelvű sajtó sikereiről, a „lapcsinálás” fortélyairól is fontos mondanivalója van Kovács Endrének. A memoárkötetben a Csehszlovák Köztársaságban a magyar kisebbség irányában érvényesült polgári liberalizmus, valamint a cseh és szlovák nacionalizmus — az elmélet és a gyakorlat, a szavak és a tettek — ellentmondásairól, a széthúzó erők tevékenységének egyes epizódjairól ugyancsak fontos információkat kapunk.

Kovács Andre tudatosan nagy teret szentelt a csehszlovákiai közhangulat érzékeltesére, a nemzetiségi sors ábrázolására. *Ma* is megszívlelendő tanulságokat fogalmazott meg. Vallomása szerint a nemzeti jelleg kiformalásában — a család mellett — az iskolának volt döntő szerepe, a középiskolai képzés során dönt el, hogy kiből mi lesz. A Csehszlovák Köztársaság liberalizmusa lehetővé tette, hogy a magyar középiskolák magyar szellemben neveljék növendékeiket. Az „államalkotók” és a létükért harcoló nemzetiségiek ellentéte kívül maradt az iskolák falain. Az állam részéről a nemzetiségiek beolvasztásáról természetesen nem mondtak le, de a módszerek tekintetében a liberalizmus, a polgári demokrácia eszközei érvényesültek. A pozsonyi városháza — a köztársaság első éveiben — szinte szimbolizálta a helyzetet: „... élt a régi szép idők emléke... a békés egymás mellett élés szelleme. A nemzetiségiek megoszlottak a vezető posztokon. Három-, illetve a négy nyelvűség honolt, és csodák csodája mindenki megértette a másikat.” A polgármester — ahogy illett — szlovák lett, első helyettese ugyancsak szlovák „... aki mint korelnök szlovák, magyar és német nyelven mondotta el beszédét”. Második polgármesterként magyart választottak meg. „Jarabek Rezső, a cseh származású kereszténydemokrata városatya németül esküdt. Metód Bella szlovák zsupán (főispán) magyarul beszélt! (...) Valamikor a város vezetősége arra törekedett, hogy már az utcanevekből is kiolvasható legyen a város történelme. (...) Egy napon Ortway Tivadar könyve a régi pozsonyi utcákról, terekről olyan olvasmány lesz, mint Plinius beszámolója Pompeji pusztulásáról.”

A felsőoktatási intézményekben uralkodó hangulat, a hivatalos követelmények is a köztársaság sajátos liberalizmusát tükrözték. Az orvosi karon a cseh és a szlovák nyelv ismeretének hiányában is lehetett vizsgázni. A felsőoktatási intézményekben „... bárki megnyilatkozhatott marxista szellemben, legfeljebb vitába bonyolódott a professzorral, de baja nem lett belőle”. A masaryki liberalizmus szellemében, a hosszú távú államérdekeknek megfelelően folyt az elemi és középfokú képzés is. Ám a középiskolában magyar ember nem lehetett igazgató. A magát magyarnak valló tanár csakis magyar nyelvű iskolában tevékenykedhetett. A szlovákiai iskolapolitika lényege: „... magyar ember szlovák gyereket nem taníthatott...” Míg a „... szlovák nemzetiségű — magyarul gyakran gyérül beszélő — tanárok korlátlan számban kaptak kinevezést magyar iskolákhoz.” Ez volt — többek között — a csehszlovákiai polgári demokrácia, a masaryki liberalizmus egyik arca, érvényesülési területe.

A szlovákiai magyar kisebbség — „liberális” — beolvasztásáról is sommás megállapításokat olvashatunk Kovács Endrénél: „...húsz év alatt folyamatosan haladt a disszimiláció, fogyott a magyarok száma beházasodással, önkéntes átállással, kényszerhelyzetek folytán.” Sajnos, már *akkor* is az iskolapolitika szülte a nemzetiségiek legérzékenyebb sérelmeit. A *Slovenská Liga* módszeresen és igen jó eredménnyel folytatta a szintiszta magyar területeken is az elszlovákosítást. Ahol 8—10 szlovák (vagy cseh) család élt, ott iskolát létesítettek, de azokban a „...községekben is megnyitották a szlovák iskolát, ahol kizárólag magyarok laktak.”

A csehszlovák hadsereg sorait rontó „áfium” térhódításáról is érdekes képet nyerünk. A soknemzetiségű Csehszlovák Köztársaságban a hadsereg vezénylési nyelve a *cseh* lett, azaz a monarchia rossz példájával éltek. A cseh nyelv általánossá tétele ellen először a *szlovákok* léptek fel. (A hadsereg belső szétbomlászásában *döntő* szerepet játszottak!) A *német* és a *magyar* nemzetiségű katonák nem, vagy csak nehezen értették a vezénylési nyelvet, a szakmai nyelv rejtelseiben meg egyáltalán nem tudtak eligazodni. A csehszlovák hadseregben a háborút megelőző évtizedben külsőségekben sem volt egység. A cseh katonanótákat a szlovákok ismerték, de anyanyelvükön dalolták. A németek, magyarok (lengyelek) saját katonadalaikat énekelték. Így előfordulhatott az is, hogy egy menetoszlopban három-négyféle dal — három-négyféle intenzitással — hangzott fel. A második világháború előestéjén egyre inkább érezhetővé vált, hogy a — paramilitáris egységekkel is rendelkező — hárommilliónyi *német* nem akart harcolni a köztársaságért. A *szlovákok* többsége autonómiát kívánt, a teljes állami önállóság gondolata is mind nagyobb tért hódított. A közel milliós *magyar* kisebbség, a *lengyel* nemzetiség az anyaországhoz való csatlakozást pártolta, nem volt őszinte híve a köztársaságnak. A mesterségesen elegyített csehszlovák állam széthullásának folyamatát a csehek egyedül nem állíthatták meg. „A cseh hegemoniára felépülő polgári demokratikus állam sok problémával nem tudott megbirkózni, köztük kiemelkedő helye volt a nemzetiségi kérdésnek. Belső fellazulását, bomlását valójában ez okozta. Ebbe kapcsolódott bele a külső agresszor is.”

*

Kovács Endre memoárjában elsősorban *kortársként* alkotott véleményt. A „háttér”-ből kiindulva, a társadalmi-nemzetiségi problémák megragadásával írt önmagáról, környezetéről, a (cseh)szlovákiai magyar kulturális életben szerepet játszó személyekről; *akkori* meglátásait vetette papírra.

A magyar nyelven megjelent memoárok is Kovács Endrét igazolják. „A legtöbb önéletírás nem egyéb, mint apológia; szerzője igazolni akarja magatartását, tetteit, többnyire saját nagyságának kíván emlékművet állítani. Különösen érvényes ez a közéleti emberekre, a politikusokra. Az öngazoló szándék gyakran az objektivitás álarcát öli magára, de [csak a kortársnak — L. I.] könnyű mögéje tekinteni. (...) Az utóbbi években számos önéletrajzot olvastam — írta —; *plaidoyer* volt közöttük bőven, önbírálat egészen ritkán. [...] Nem regényt írtam, tehát nem kellett átalakítanom az élet nyersanyagát. Öszinteség diktálta soraimat, amikor egy-egy tovatűnt szereplő profilját igyekeztem megrajzolni. A kor alakjairól... sok már a legenda, sok a ferdtítés. El kell kezdeni egyszer ezek felülvizsgálását.” (*Magvető*)

LAGZI ISTVÁN